

АНТРОПОЛОГІЯ СПРОТИВУ В ТЕКСТАХ СПОГАДІВ І КОНТЕКСТАХ ПОСТМОДЕРНОГО ЧАСУ

Оксана КУЗЬМЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0512-6388>

кандидатка філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

Інститут народознавства НАН України,

відділ соціальної антропології,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

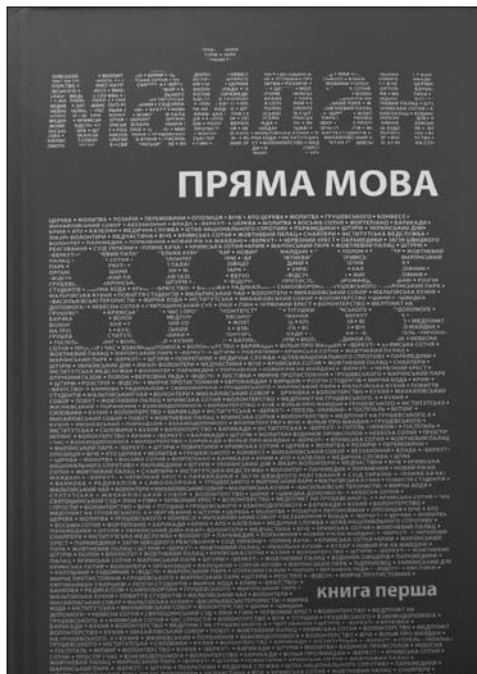
e-mail: kuzmenko.oksana@gmail.com

**Майдан. Пряма мова. Книга перша.
Розшифрування, упоряд., приміт. Олени
Чебанюк та Оксани Ковальнової. Київ,
2019. 441 с.**

Писати рецензію на книгу «Майдан. Пряма мова», в якій відчутне тепло і тембр голосу людей, що стали активними учасниками значущої історичної події під назвою Революція Гідності / The Revolution of Dignity, яка тривала від 21 листопада 2013 — до лютого 2014 року, — не просто. Це немає тієї значної епічної дистанції, за якою холодний розум дозволяє критично оцінити структурно-семантичні вектори та методологічне значення усних наративів, записаних *insitu* та розказаних у хвилини чуттєвого збурення й одкровення, яке проймає кожного, хто живе долею України, її культурою, мовою, економікою, політикою. Повинен ще пройти якийсь час, щоб з'явилися не тільки сюжетно оформлені та відшліфовані презентаційними практиками тексти, в яких тісно переплетено досвід колективного протесту із відчутними особистісними переживаннями, але й їх ґрунтовні стереоскопічні дослідження, серед яких проблематика нових політичних ритуалів та символів.

Сьогодні тільки розгортається організована робота на збереження свідчень учасників Майдану про революційні події та безпрецедентний досвід самоорганізації людей, як, скажімо, видання у серії «Бібліотека спротиву. Бібліотека надії» об'ємного тому «Майдан. Допомога постраждалим. Міжнародна солідарність» (Київ: Дух і літера, 2018).

У світовій гуманітаристиці практика запису інтерв'ю про важкі емоційно-травматичні досвіди та наукові обсервації усних автобіографічних наративів про пережиті катастрофи різного масштабу і причин, викликані новочасними суспільно-політичними кризами та терактами, має тривалу історію. Тести свідчень і спогадів стають об'єктом наукового вивчення не тільки усної історії, соціології, антропології, але й дослідницьким полем власне фольклористики [1; 2]. І тут варто нагадати, що перші фахові записи масової народної творчості київського Євромайдану та дослідження зразків мовленнєвих жанрів фольклору, зокрема паремій та афоризмів, зробили у грудні 2013 року саме фольклористи [3]. Швидкоплинний в історичному вимірі сучасний культурно-фольклорний процес, який відбувається в українських містах, про що пишуть фольклористи [4, с. 4], виявив свою особливість під час першого Майдану, у 2005 році. Тоді «Помаранчева революція» народила т. зв. «майданний» фольклор, що як феномен стихійної народної творчості та особливий вид політичної зброї одразу потрапив в окуляр пріцилу

українських народознавців (О. Бріцина, І. Головаха, Н. Лисюк, О. Чебанюк), у тому числі авторки рецензованої книги [5].

У сучасній фольклористиці наративні твори, що мають сильну емоційну складову, все частіше починають розглядати у перехресному полі ідей не тільки філологічних дисциплін, які вивчають семантику і прагматику текстів історичних та колективних травм, але й природничих наук, які визнають фізіотерапевтичний та неврологічний ефекти «розказування» [6]. А тому суспільна вага та актуальність даного видання, що представляє працю двох фольклористів — кандидатки філологічних наук, старшої наукової співробітниці Інституту мистецтвознавства, етнології та фольклористики ім. М.Т. Рильського НАН України Олени Чебанюк та кандидатки філологічних наук, редакторки відділу науково-видавничої діяльності Національного музею історії України, волонтерки Оксани Ковальової — з кожним роком буде все більше значуща. І добре, що це вчасно зрозуміли ініціатори проекту «Майдан: усна історія» та фундатори відповідної наукової програми Національного музею революції Гідності, директор якого Ігор Пошивайло у вступному слові до рецензованої книги наголосив на необхідності не тільки зберігати, але й зміцнювати суспільну пам'ять «про наймасовішу та найтривалішу революцію сучасності» (с. 10).

Відчуття причетності до знакової історії та її співворення — це генеральна лінія не тільки сюжетів

35 інтерв'ю, поданих у першій книзі із числа кількох наступних, які готуються до друку, але й тебе особисто — як читача та свідка. Адже ти самі докола тебе живуть близькі й знайомі, які у тій чи тій мірі були задіяні у три потужні протестні хвилі, що прокотилися Україною, починаючи від «Революції на граніті» у жовтні 1990 року. Після студентського зриву вже виросло нове покоління, народжених в Україні, яка була проголошена самостійною державою. І знову саме ця авангардна молодь першою вийшла на Майдан, щоб висловити незгоду із відмовою від політичного курсу на Євроінтеграцію, і яка сьогодні відважно віддає своє життя на вівтар цілісності держави.

Найпотужнішою стала третя «майданівська» хвиля, що була зумовлена драматично-трагічним сценарієм подій, які розгорнулися на головній площі країни у Києві. Саме третій «Майдан», що з мирної форми переріс у стадію відкритого збройного протистояння, став твердою відповіддю значної частини громадянського спільноти України на агресивно-брутальне побиття студентів й насильницькі дії провладних силових структур, заручених підтримкою російських спецслужб. Кривавий день 18 лютого 2014 року народив Героїв Небесної Сотні та став символом нового екзистенційно-антропологічного та суспільно-державницького **Часу**. І саме про цей «згущений» відлік хронології Олена Чебанюк, знана дослідниця символіки народного календаря, цілком справедливо пише, що Майдан — це «своєрідний маркер календарного часу» (с. 14). Новий Час поступово стає центром сакрального — переживання ієрофанії — у місці смерті-загибелі й поклоніння Героям.

На вогненному плацдармі Майдану найбільш активні учасники боротьби проявили себе високодостойно, героїчно і жертвовно, достоту як на полі бою у визвольній війні. І це стало лейтмотивом нової пісні:

*Україно, Україно, —
Ти купаєшся в корові,
Ми стоїмо на Майдані,
Усі хлопці-молодці¹.*

Інші протестувальники, зокрема й автори опублікованих інтерв'ю: священники і медики, науковці й учителі, студенти й пенсіонери, підприємці й без-

¹ «Рости, рости, черемшино», зап. О. Кузьменко 04.05.2017 р., с. Красів, Львівщина.

робітні — усі стояли пліч-о-пліч серед тисяч киян і сотень тисяч громадян з інших областей, які приїхали до столиці країни, щоб підтримати Рух Спротиву злочинній владі президента Віктора Януковича. Останній незабаром ганебно утік, мов персонаж фольклорної сатири: «Ворог скаче і біжить, / Другий упав та й лежить» (із стрілецької народної пісні 1915 р.).

Але що ж робити, коли ворог живе серед нас?! Як розпізнати внутрішніх ворогів — отих псевдогромадян, які найбільше дбали «про своє», прикриваючись посадовими обов'язками чи переймаючись родинними проблемами, коли інші кидали все: дім, роботу, родину, безпечне середовище — і їхали до Києва? Це був саме той піковий час, коли світ «глобального села» (за М. Мак-Люеном) завмирав перед екранами моніторів, вчитувався у швидкоплинні інтернетівські повідомлення, вслухався у телевізійні репортажі з «гарячої точки» планети, якою у ті дні став Майдан Незалежності й прилеглі вулиці Грушевського, Інститутської. Саме в осі координат майданної топографії, що стала символічним позначенням «межі» між «наші» і «ті», побудовано діалоги, які представлені у рецензованій книзі, і з яких видно змінене сприйняття **простору**, який з точки стояння «на вахті» дістає розширення до Всесвіту.

На жаль, егоїстичні особи «у футлярі», які були байдужі до Майдану, живуть спокійно далі посеред тих інших, які бачили у ньому сенс життя та місію громадянської відповідальності. Про екзистенційні різниці також йдеться у цій непересічній книзі, адже метою її є «на засадах культурної антропології дослідити складні диференційовані контексти особистого та колективного досвіду як в історичному, так і в подієвому, психологічному, культурному, моральному та духовному аспектах» (с. 14). На щастя, про відсторонених суб'єктів оповідачі згадують менше, бо Майдан, попри усі скептичні зауваження, які з'явилися згодом, — це успішна загальноукраїнська революція, на барикади якої їхали з Житомира та Полтави, з Криму та Одеси, з Севастополя, Львова та Києва. Такою широкою є географія місць, з яких походять чи де народилися респонденти. Збурені власною совістю до повстання та дієвої участі на Майдані, ці люди засвідчили формування зрілої та політично свідомої когорти, яка склала ціннісне ядро національного та громадянського суспіль-

ства, про що захоплено висловився один донеччанин: «Такі прекрасні люди тут були. Якби я сам це не побачив, то навіть не повірив би...» (с. 153).

Структура збірника складається із змісту, двох вступних статей (І. Пошивайла «Інструментарій пам'яті Майдану» та О. Чебанюк «Зима, що нас об'єднала, була виснажлива...»), основної частини із п'яти розділів, приміток та довідкової інформації (про упорядників, про Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні — Музей Революції гідності, його завдання й контактні адреси). Розділи згруповано за оповідачами та їх основною діяльністю на момент запису структурованого інтерв'ю, більшість з яких була проведена упродовж березня-травня 2014 року. Перший розділ — «Церковні діячі та парафіяни», другий — «Медики та парамедики»; третій — «Майданівські сотні, політичні та громадські об'єднання», четвертий — «Волонтери та свідки», п'ятий — «Повторні інтерв'ю».

Викликає повагу уважне та обережне ставлення авторок до почуттів людей, з якими їм довелося спілкуватися навесні 1914 року, або ж вдруге — вже у 2017 чи 2018 році. Учасниці проекту, які самі прожили Майдан, намагалися не тільки відтворити найменші нюанси історично значимих подій, але також через коротку автобіографічну довідку, спеціальні питання про особисту учать та вид діяльності, через проникливі зауваження (на зразок «у вас очі майданівські», «багатьом людям ви допомогли») подати індивідуалізований портрет респондентів, зберігаючи у разі необхідності анонімність тих, які перебували у стані аберації.

Моделюючи індивідуальні історії учасників Майдану, серед яких усі вікові категорії — від 19-річної молоді до літніх людей, авторкам вдалося мало не щохвилино відтворити тривимірну картину від початкових драматичних етапів революції до жахливо важких кривавих днів розстрілу. Заздалегідь продуманий питальник дозволив поступово розкрити кожен особистість, встановити з нею необхідну довірливу атмосферу, обрати найбільш правильний курс на виявлення засадничих політичних, соціокультурних та етнопсихологічних питань: самоідентифікації та кризи ідентичності, мови, релігії, суспільних інтенцій Майдану, атмосфери взаємопорозуміння і взаємодопомоги, переживання смерті, пізнання себе, важкої пам'яті й ненависті тощо.

Обраний метод комплексного інтерв'ю допоміг дуже різним респондентам в межах приватного досвіду показати найбільш типові з майданівських колізій, які набули загальнолюдського ціннісного виміру в категорії «моральна чинність». У цих текстах концептуалізують провідні екзистенціали, дихотомії «життя — смерть», «ми — вони» та природу героїзму у стадії його зародження, бо «...не страшно померти, коли знати за що» (с. 143).

Відзначимо новаторський підхід упорядників, які керувалися принципом «Не лише прочитати, а й почути», у тому, щоб видання було забезпечене цифровою формою інтерв'ю. Адже усі аудіо записи є можливість прослухати on-line за допомогою QR-коду. Такий едичійний підхід, за яким «чути як людина розповідає, означає глибше зрозуміти, **про що** вона розповідає» (с. 5), дозволяє опрацьовувати релевантний текст, що може бути універсальним об'єктом наукового дослідження не тільки для соціологів, істориків, психологів, але й філологів. З психологічної точки зору звукова оболонка набуває особливого статусу тоді, коли читаєш у паспорті до запису інтерв'ю, як скажімо, з кухарем Майдану Тарасом Сичем, що людина невдовзі загинула добровольцем на передовій на Сході України.

Голоси живих і полеглих, мов камертон вібруючих голосів рефлектують навіть на шмуцтитулі, що є безсумнівною знахідкою дизайнера. Так само вдалими є виділення найбільш важливих фрагментів інтерв'ю великим шрифтом, що показує його ключові теми. Книга щедро ілюстрована унікальними приватними фотографіями, яких понад 130, що вартувало б, з нашого погляду, окремого списку ілюстрацій.

Майдан став не тільки освяченим простором міста Києва, він є ландшафтом культури, на якому ма-

ють місце різні духовні прояви українців, у тому числі усні розповіді-спогади про трагічно-героїчне минуле. Вони є початковим етапом до формування нового тематичного пласту епічної традиції та різножанрових творів політичного фольклору. Як особливий вид художньої культури такі автобіографічні оповіді активно входять в урбаністичне повсякдення, інкорпорується у різні сфери життя, формуючи його суспільний літопис. І тут пригадуються влучні слова Євгенії Кононенко, сказані про поезію Майдану (тут варто розуміти слово «поезія» в широкому сенсі) — «це навіть щось більше за літопис, це колективний текст, у якому зафіксовано не лише історичну правду, а й мітологічну істину реальної історичної події «Революції Гідності» (*Критика*. 2015. № 3—4).

1. Goldshtein E. Diane. 9/11 ... And After: Folklore in Times of Terror. *Western Folklore*. 2009, spring/summer. Pp. 145—153.
2. Tangherlini R.T. *Talking Trauma. Paramedics and Their Stories*. Jackson, MS: University Press Mississippi, 1998. 280 p.
3. Гунчик І., Горблянський Ю. Фольклорні паремії та афоризми Київського Євромайдану. *Міфологія і фольклор*. 2015. № 3—4. С. 133—144.
4. Лисюк Н. *Постфольклор в Україні*. Київ: Агентство «Україна», 2012. 346 с.
5. Чебанюк О. «Помаранчева революція» у фольклорі київських майданів і вулиць. *Українська культура в контексті світових глобалізаційних процесів*. Київ, 2005. С. 311—322.
6. Mechling J. Folklore and the Emotional Brain. *Contexts of Folklore. Festschrift for Dan Ben-Amos on His Eighty-Fifth Birthday*. Ed. by S.J. Bronner & W. Mieder. New York; Bern; Berlin; Bruzells; Oxford; Wien: Peter Lang Inc., International Academic Publishers, 2019. 371 p. (Seria International Folkloristics).